

Bornholm i 1945 - glemte og sviktet?

Ap 30/10 - 95

Ap

30/10 - 95

BENT JENSEN

Bornholm ble befridd av russerne i 1945, som Finnmark. Hvorfor unnlot vestmakten å rykke inn på Bornholm? Og hvorfor ble russerne værende der mye lenger enn i Finnmark - helt til april 1946? Nå er både russisk og dansk arkivstoff om dette blitt tilgjengelig, og professor Bent Jensen i Odense har undersøkt saken. Han forteller en spennende historie om vestlig ettergivenhet, dansk sen-drekthet og russisk forsiktighet.

I 1945 ble den danske øy Bornholm befridd av Den røde hær, mens Danmark ellers ble befridd av britiske styrker. Nord-Norge var også blitt befridd av Den røde hær, som allerede i september 1945 forlot landet etter norsk anmodning. Men den sovjetiske okkupasjon av Bornholm varte helt frem til april 1946.

Hva er forklaringen på at Bornholm ikke ble befridd av britene? Hvorfor var mange tusen sovjetsoldater stasjonert der så lenge? Endelig: Hva fikk Kreml til å trekke dem tilbake, og på hvilke betingelser ble Bornholm igjen fullt ut dansk?

Svarene har vært mange og fantasifulle. Den tyske øykommandant er blitt gjort til syndebygg. Hans ønske om å kjempe til siste mann i stedet for å kapitulere fikk angivelig russerne til både å bombe og besette Bornholm. Andre har ment at de vestallierte glemte Bornholm, eller at den danske regjering var for passiv. Det har også vært skumlet om at danske kretser hadde avtalt okkupasjonen med Moskva. Først nu kan man gi begrunnede svar. Både de danske og russiske arkiver er blitt mer tilgjengelige.

Det forelå ingen avtale mellom stormaktene om hvem som skulle befri Danmark, men London anså landet som sitt ansvarsområde. Moskva hadde imidlertid tilkjennegitt at Danmark også var sovjetisk interesseområde. I begynnelsen av mai ble London nervøs for at Den røde hær fra Nord-Tyskland skulle trenge videre opp i Jylland. Derfor var det avgjørende at Montgomery kom først til Lübeck for å sperre veien for russerne. Det er blitt sagt at britene bare løp om kapp med seg selv; men ingen kan vite hva russerne ville ha gjort om de var kommet først.

Under interne overveielser i Moskva ble ønsket om baser på Bornholm nevnt allerede sommeren 1944. Folk i

utenrikstjenesten mente at Sovjetunionen også burde arbeide for innlemmelse av hele Slesvig i Danmark. Moskva så nemlig Bornholm, Kielerkanalen, Slesvig og de danske streder i sammenheng. Det overordnede mål var å få så stor innflytelse som mulig på stredene og kanalen.

» Under interne overveielser i Moskva ble ønsket om baser på Bornholm nevnt allerede sommeren 1944. »

Samtidig med den militære offensiv fra årsskiftet 1944-45 ble de sovjetiske overveielser om hvordan sovjetstyrker kunne ta del i den kommende befrielse av Danmark intensivert - «begynnende med Bornholm», som det het i et notat.

I et memorandum til Molotov fra visekommisær Dekanosov het det at Sovjetunionen som den mektigste Østersjømakt etter krigen burde ha en fortrinnsstilling i Østersjøområdet. Det kunne oppnås ved umiddelbar deltagelse i befrielsen av Danmark. Et annet notat talte om at det var i Moskvas «vitale interesse p.g.a. Danmarks nøkkelstilling ved Østersjøens utløp» å få innflytelse på danske anliggender ved å delta i okkupasjonen av landet. Av samtlige skandinaviske land ville Danmark bli det viktigste område for «kampen» om stredene, Slesvig og Kielerkanalen.

Da Kolberg rett syd for Bornholm ble erobret 18. mars, foreslo Molotov at sovjetmarinen skulle gjøre landgang på Bornholm. Det ville være politisk hensiktsmessig, for dermed ville Sovjetunionen få medinnflytelse på Danmarks fremtid.

I resonnementet ligger en implisitt anerkjennelse av at det øvrige Danmark skulle befri av de vestallierte. Men de militære myndigheter nølte. Først 4. mai begynte russerne å forberede landgang på Bornholm. Det var samme dag som tyskerne underskrev Montgomerys kapitulasjonsakt for samtlige tyske styrker på dansk jord.

Den 5. mai landet general Dewing med en fortropp i Kastrup for å effektivisere den tyske kapitulasjon i Danmark. Men med én unntagelse: Generalen hadde instruks fra Eisenhower, øverstkommanderende for de vestallierte styrker i Europa, om ikke å gjøre noe med Bornholm uten først å spørre Eisenhower om lov - «på grunn av mulige internasjonale implikasjoner».

De neste tre-fire døgn iakttok britere og russerne hverandre, mens tyskerne tryglet britene om å motta Bornholm-styrkenes kapitulasjon. 7. mai bombet sovjetiske fly uten varsel de to største byer på Bornholm, som nu ble evakuert. Dermed unngikk man et blodbad, for neste dag vendte

BORNHOLM var hærsatt i nesten ett år. Stalin ønsket mest mulig innflytelse over de danske stredene, men innså etter en tid at det kunne gi politiske tilbakeslag. Foto: ROLF CHR. ULRICHSEN

flyene flere ganger tilbake og tømte sin bombelast. Den militære effekt var ubetydelig, men ti bornholmere ble drept og tusener gjort hjemløse.

» Churchill presset på for å få britiske styrker til Bornholm, men Eisenhower ville først spørre Moskva om lov. »

Nu tryglet også bornholmterne og den danske regjering britene om å motta den tyske garnisons kapitulasjon, så man kunne unngå flere sovjetiske angrep. Et britisk militært fly sto parat i Kastrup lufthavn, og det hele kunne ha vært ordnet på en time eller to. Churchill presset på fra London for å få en britisk styrke til Bornholm, men Eisenhower ville først telefonisk spørre Moskva om det ville komme i veien for sovjetiske planer. Moskva forhastet seg ikke med svaret.

Ennu 7. mai om aftenen hadde den sovjetiske generalstab ikke beordret Bornholm erobret. Eisenhower's høflige forespørsel den 8. gjorde det klart for Moskva at det ikke ville bli politiske problemer med å besette den danske øy.

Det var heller ingen militære problemer. Samtlige tyske styrker inklusive den lille bornholmske garnison hadde ifølge den totale kapitulasjonsavtale av 7. mai nedlagt våpnene natten mellom den 8. og 9. mai. Den 9. om ettermiddagen ankom en sovjet-

isk styrke i all fredsommelighet. Tyskerne på Bornholm lot seg avvåpne og borttransportere uten motstand av noen art. Ikke ett skudd ble avfyrt. Den 10. svarte Moskva Eisenhower at Bornholm var ordnet.

Ingen visste hvor lenge de sovjetiske tropper ville bli. Fra dansk side håpet man at russerne ville dra bort så snart tyskerne var blitt fjernet (det tok bare et par uker). Slik lovet de første sovjetiske erklæringer. Men den danske regjering fikk aldri beskjed fra Moskva om besetelsens formål og varighet.

Kommandanten på Bornholm hadde ordre om kun å tale med de lokale myndigheter. I en erklæring het det at Bornholm var «midlertidig besatt, inntil de stående spørsmål i Tyskland i forbindelse med krigen er løst» - en meget elastisk formulering.

Befrielsesregjeringen i København var siden 7. mai blitt bestormet med appeller fra amtmannen og motstandsbevegelsen på Bornholm. Utenriksminister Christmas Møller forsøkte forgesves via den sovjetiske legasjon i Stockholm (man hadde ingen direkte kontakt til Moskva på det tidspunkt) å få stoppet bombardementene. Han ønsket også å reise til Moskva for å få situasjonen avklart. Men Kreml sa nei, også da han ba om å få komme til Moskva fire måneder senere.

Regjeringens politikk ble da å gjøre gode minner til slett spill og late som om alt var normalt. Derfor nevnte statsminister Vilhelm Buhl ikke Bornholm med ett ord da Riksdagen ble gjenåpnet 9. mai. Heller ikke senere ble problemet nevnt.

» Den danske regjering tok fører grep om pressen, for at den ikke skulle skrive noe som kunne mishage Moskva. »

Regjeringen tok fører grep om pressen, for at den ikke skulle skrive noe som kunne mishage Moskva. Og den bornholmske motstandsbevegelsens dramatiske appell til kongen om hjelp ble heller ikke besvart. Bak fasaden var det imidlertid stor uro over okkupasjonen.

Først i februar 1946 og etter britisk tilskyndelse reiste København spørsmålet overfor Moskva. En forsiktig dansk note ble avlevert: Danmark kunne nu selv forsvare Bornholm, og britene hadde forlatt det øvrige Danmark, het det.

Molotov reagerte straks med en erklæring om at hvis Danmark var i stand til «allerede nu med sine tropper å besette Bornholm og der opprette sin administrasjon, uten noen deltagelse av fremmede tropper og fremmede administratører», ville den sovjetiske regjering tilbakekalle sine tropper og overgi øya til den danske stat.

Det var det hele! Vel en uke efter ankom det første sovjetiske transportskip til Bornholm, og 5. april forlot de siste soldater stedet. Tempoet var forbausende.

» Den politiske ledelse i Moskva fulgte ikke forslagene fra sitt eget utenriksdepartement - heller ikke om grenseflytting i Nord-Norge. »

Fra juli til desember 1945 hadde utenrikskommissariatet arbeidet med forslag om hvordan Moskva kunne utnytte besetelsen av Bornholm til å fremme Sovjetunionens interesser. Det ble bl.a. foreslått militære baser. Men den politiske ledelse fulgte ikke disse forslag, på samme måte som Kreml også sa nei til vidtgående forslag i forhold til Norge om bl.a. grenseflytting.

Sannsynligvis har Moskva skjont at en fortsatt okkupasjon ville gi politisk tilbakeslag, mens en rømming kunne sikre sympati. Kanskje innså man at Bornholm ikke kunne sikre kontrollen med stredene.

Meget tyder forøvrig på at Moskva allerede ved årsskiftet 1944-45 hadde besluttet å oppgi besetelsen av Bornholm og nu bare avventet en dansk henvendelse. I betraktning av det norske eksempel fra september kan man undre seg over den danske sendrekthet.